

Jonas KLIMAVIČIUS
Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

GERADĖJAS, PIKTADĖJAS, NIEKADĖJAS – GRYNAI LIETUVIŠKI ŽODŽIAI

Niekadėjas paprastai rikiuojamas, jei tik neužmirštamas, i geradėjo ir pikadėjo gretą. Tikslumo ir tikro aiškumo cia dar trūksta tiek tyréjams, tiek norminėjams. Normalu būtų, kad norminėjai galėtų remtis tyrimais – savo ar kalbos istorikų.

KPP₁ ir geradėjas yra *hibr.*, ir *niekadėjas* – *hibr.*, KPP₂ geradėjas yra *n. vert.* *Niekadėjas* KPP₁ ir KPP₂ – *nenaudėlis*, *piktadarys*, *niek(a)darys*. *Piktadėjo* – nežinia kodėl – nėra nei KPP₁, nei KPP₂. Beje, ne *niekadėjas*, o pirmiausia *piktadėjas* būtų *piktadarys*. KT geradėjas yra *vert.*, *niekadėjas* – *hibr.* KNK geradėjas vėl yra *n. vert.*, *niekadėjas* – *hibr.* Valstybinės lietuvių kalbos komisijos patvirtintame Didžiųjų kalbos klaidų sąraše prie žodžių sandaros klaidų priskirti svetimi žodžių elementai – 2.1.5. -dėjas, -a – daiktavardžių elementas, pvz.: *geradėjas*, -a = geradarūs, -ė; *niekadėjas*, -a = *niek(a)darys*, -ė, *nenaudėlis*, -ė, niékšas, -ė; *piktadėjas*, -a = *piktadarūs*, -ė.

Prano Skardžiaus daktaro disertacijoje „Die slavischen Lehnwörter im Alt-litauischen“ (Kaunas, 1931) *niekadėjas* nepateikiamas, o kiti du – ne visai vie-nodai. Vieno pabrėžiamas hibridiškumas, o lietuviškumo randamas tik poveikis, kito pabrėžiamas lietuviškumas, o slaviškumo – tik poveikis: „*geradėja* „Wohltäter“: <...>. Zwitterbildung aus p. *dobrodziej* od. wr. *dobrodźbū* und lit. *gėras* „gut“; wobei auch lit. *déti* „legen“ herangezogen wurde. <...>; *piktadéja(s)* „Übeltäter“: <...>. Aus lit. *piktas* „böse“ und *déti* „legen“ nach wr. *złodźbū* od. p. *złodziej* gebildet. <...>“.

Būtina pasakyti, kad tarp tų pirmtakų, kuriais Skardžius remiasi – A. Brückne-rio, A. Leskieno, E. Bernekerio, F. Sommerio, E. Fraenkelio, – trūksta K. Bū-gos. O Būgos 1911 m. studijos „Apie lietuvių asmens vardus“ (beje, skelbtos „Lietuvių tautoje“ – kaip vėliau ir Skardžiaus disertacija) skyriuje „Dvikamie-niai sudėtiniai daiktavardžiai galūnėmis -as ir -a vienaskaitos vardininke“ kaip tik aiškinamas *pikta-dėjas* ir bevardės giminės *pikta-dėja*: „: *pa-deio* aba padare Širvydo PS 155²⁴“ K. Būg RR I 216. Taigi aiškinama darybiškai be jokių slaviš-kumų! Ir paaiškinta tai, kas Skardžiaus visai neaiškinama ir kas skolinimu ne-paaiškinama: bevardės giminės formų *geradėja*, *piktadėja* galūnė -a negali būti iš slaviškos galūnės -ej! O bevardės giminės „dvikamienių sudėtinių“ (t. y. dūri-nių) veikėjų pavadinimų Būga ten nurodo aibę – *akiplėša*, *daugnóra*, *gál(v)žuda*, *gernorà*, *naktibalda*, *niektauzà*, *pasalkandà*, *piktžodžia*, *saunorà*, *varlāmuša*, ... Ir

1912 m. Būgos studijos „Lituanica“ skyriuje „K вопросу о хронологии литовских заимствований с русского“ таip pat argumentuoja: „В слово *nedėlia* введено *é* из **déti* „делать“ (ср. *pa-deio* arba *padare* Ширвид Sak. Punktay 155₂₄, *pa-déti* „помогать“, *gera-déj-a-s* „добро-дей“)“ K. Būg RR I 346. Taigi ir *geradéjas* siejamas su *déti* ir konkrečiai – jo reikšme „daryti“, atsekta iš K. Sirvydo (tik?) ir kiek savotiškai pateikta: **déti* „делать“. Taigi visai netikėtai išeina, kad *geradéjas*, *piktadéjas* ne tik lietuviški, bet ir semantiškai motyvuoti lygiai kaip *geradarys*, *piktadarys*!

Būga nurodė per trumpą junginį *padeio aba padare* [senuosiouose raštuose jungtuku *a(r)ba / alba* sinonimai jungiami dažnai], be to, be lenkiško teksto atitinkmens, nes rémési ne 1629 m. dvikalbiu originalu, o 1884 m. Richardo Garbe'ës tik lietuvišku perspaudu. 1629 m. originale yra: *Sukietino weydus saw łabiau negi voła. Sirdi sawo padeio aba padare kayp adamantu / akmeni kiečiausi – Serce swe vcžynili iáko diáment kamień natwárdzý* [I 381]. Neužmirština, kad vertimas yra iš lietuvių, o ne iš lenkų kalbos!

LKŽ II₁ šito Sirvydo sakinio žodžio *déti* straipsnyje néra (ir LKŽ II₂ néra). LKŽ II₂ *déti* 11. „gaminti“, bet tik „(kai kuriuos valgius)“ – sūrius, dešras, kopūstus – sasaja su pagrindine reikšme aiški (o kopūstų déjimo net visiškai artima). Daugiau pasako *déti* 1. poreikšmis „trauktis kuo, darytis paviršiuje (ledui, plutai ir kt.)“ (taip pat rasai, šašui, niežui) – darymosi čia tikrai daugiau negu traukimosi. Bene daugiausia ir gal būdingiausiai byloja *déti* 18. refl. „darytis, atsitikti, vykti“, ypač tokie sakiniai: *Oras nuo to dedasi šaltas Zapyškis. Mums nelaimė déjosi – apvogé Darbénai.* Ypač *nelaimė déjosi*, nes tai yra sisteminis – paradigminis reiškinys, o III asmuo *dedasi*, gausiai pasitaikantis, ir išlikęs tik refleksyvas – jau paradigmos irimo požymis. Tai liudija ir semantikos archajiskumą, ir reliktiškumą. Ir forma *destis*, beje, paliudyta šia reikšme ir Sirvydo: *Teip destis su velinu* (taip atsitinka velniui) Punktai sakymų II 70. Platesni samprotavimai apie *déti* semantiką čia nebūtini, tik įdomu palyginti su latv. *dēt* – jo pirmykštė semantika sunykusi, bet *dētis* „darytis“ dar tebéra ne tik iprastinis likties (ar *notikt*), bet ir pirmykštis *dēties*.

Nemažai, bet ir ne viską pasako šio dalyko tąsa. 1939 m. išleistoje kalbos praktikos knygelėje „Kalbos patarėjas“, redaguotoje A. Salio ir P. Skardžiaus, *geradėjo*, *niekadėjo* ir *piktadėjo* néra. Tačiau ir Prano Skardžiaus kapitalinėje studijoje „Lietuvių kalbos žodžių daryba“ (Vilnius, 1943) jų néra, vadinasi, Skardžius jų lietuviškais dariniais nelaikė. O Antanas Salys? „Lietuvių rašemosios kalbos žodyno“ II knygoje (Heidelberg, 1951), kurią sudarė M. Niedermannas, A. Sennas ir jau A. Salys, *niekadéjas*, *-o = niekadařbis*, *-bē* – taigi pateikiama kaip ir *geradéjas*, *-o = geradāris*, *-ré (geradéjysté = geradarýbē)* I knygoje (1932), kurią sudarė M. Niedermannas, A. Sennas ir F. Brederis. Kiek kitaip yra III knygoje, kurią sudarė A. Sennas ir A. Salys ir kur Salys gal jau daugiau buvo įsidirbęs – *piktadéjas*, *-o (veralitet) = (rlt.) piktadarys, -ré; piktadéjysté, -és (veralitet) = (rlt.) piktadarybē*. Santrumpa rlt. reiškia „reinlitauisch (Hinweis auf die

einheimische Entsprechung eines Fremdwortes); tikrai lietuviškai“. Taigi *piktadėjas* yra tikrai lietuviškas atitikmuo, bet ar tikrai svetimybės? Juk jis dar turi pažymą: *veralitet* – pasenęs. Ar čia néra leksikografinės kompromisas tarp Salio nuomonės ir gerokai išsigaléjusios norminimo praktikos?

Ne tiek dėl būtino reikalo, kiek dėl dalyko išsamumo reikia istoriją tésti. K. Morkūnas savo darbe „Konstantino Širvydo „Punktų sakymų“ veiksmažodis (Indeksas)“ žodžio *padėti* nurodo tik iþprastines reikšmes „pastatyti, paguldyti; pagelbèti“, o „padaryti“ – nepateikia, nors Būgos minétos vietas formą *padeio* fiksuoja (I 381) LKK XX 172.

J. Balčikonis 1957 m. apie žodį *geradėjas* (=geradarys) trumpai tarstelėjo: „To žodžio antra pusė „-dėjas“ paskolinta iš lenkų kalbos žodžio „dobrodziej“ J. Balč RR II 283. 1978 m. Balčikonio raštų leidinio įvadiniame straipsnyje Al-donas Pupkis ir Vytautas Mažiulis *geradėją* skiria prie hibridų, -dėjas laiko net priesaga (ten pat, 30), taigi nuo *dėti* tarsi atsieja. Zigmantas Zinkevičius 1988 m. *geradėją* ir *piktadėją* mini prie „iþairiausiu vertiniu ir perdirbiniu“ pažymėdamas: „dėl -dėjas plg. *dėti*“ LKI III 138.

Prieš pat švarraštį kaip Filijas Fogas pasirodė Birutės Kabašinskaitės „Lietuvių kalbos liaudies etimologija ir artimi reiškiniai“ (Vilnius, 1998). *Geradėjas* labai trumpai aptariamas poskyryje „Kontaminacijos ir liaudies etimologijos ryšys“: *gera-d-éj-as* „geradarys“: **geradiejas* (plg. le. *dobrodziej*, s. br. *dobrodēj* „t. p.“) ir *dėti* (*déjo*)“ (81). Remiamasi Skardžiumi ir jo pirmtakais. Tame pačiaime poskyryje dar kartą operuojama *dėti* poveikiu: „*nedélia*, *nédélé* „savaitė, sekundadienis“ (plg. s. br. *nedélja* „t. p.“) paveiktas žodžio *dėti*“ (86). Čia remiamasi ir mano minėta Būgos sąsaja (K. Būg RR I 346), bet nesùprasta, kad Būga *dėti* čia pasitelkia reikšme „daryti“ (taigi *ne-délia* motyvojama kaip ir sl. *ne-dělja* – „ne-dara“, t. y. ne darbo diena!). „Liaudies etimologijos“ skyriuje bandoma ieškoti žodžio *niekadėjas* slaviško pirmavaizdžio: „*niekadéjas...*“ (plg. r. *niegodiaj* „t. p.“ ir kt. slavų žodžius), perdirbtas pagal *niēkas*, *dėti*, yra iðgijęs „kas niekuo nekaltas, niekuo détas, nieko nežinantis (apie ką“ poreikšmij (LKŽ VIII 771 t.)“ (27).

Nereikia jokių slaviškų pirmavaizdžių, nes *geradėjas*, *piktadėjas*, *niekadėjas* yra lietuviški žodžiai. Jų aiškinimas seniai iðtrigo neatkreipus dëmesio 1) į paprastą faktą – bevardės giminės formas *geradėja*, *piktadėja* ir 2) į Būgos trumpai (bet aiškiai) nurodytą lietuvišką jų darybą iš *dėti* „daryti“. Šią ilgą inerciją dar nutešė ir Kabašinskaitė – bene pirmoji ryžusis paaiškinti ir kitą *niekadėjo* reikšmę (pasak jos, poreikšmij), bet neišigilinusi nei į Būgos mintį, nei į akademinio žodyno duomenis.

Dėl to man seniai knietėjusio poreikšnio (sumanymas nuo jo ir prasidėjo) kalbésiu paskiau.

Dabar, kad būtų iðkinamiau baigtą *geradėjo*, *piktadėjo*, *niekadėjo* lietuviškuomo byla, reikia ir antiteziškai pasvarstyti. Svarbiausias dalykas yra *geradėjo* – *geradario*, *piktadėjo* – *piktadario*, *niekadėjo* – *niek(a)dario* (ir kt.) paralelizmas.

Tai reikėtų svarstyti net tuo atveju, jei *geradėjas*, *piktadėjas*, *niekadėjas* būtų sve-timybės – kaip, kada, kur ir kam radęsi ir vartoti *geradarys*, *piktadarys*, *niek(a)darys*? O jei *geradėjas*, *piktadėjas*, *niekadėjas* lietuviški, tai kam dar *geradarys*, *piktadarys*, *niek(a)darys*?

Geradėja(s) ir *piktadėja(s)* tarmėse ir senuosiuose raštuose vartojami plačiau ir seniau negu *niekadėjas*.

LKŽ III duomenimis, bevardės giminės *geradėja* yra iš J. Morkūno postilės, K. Sirvydo žodyno ir „Punktų sakymų“, D. Kleino gramatikos, *geradėjas* vėlesnis – iš P. Ruigio ir F. Neselmano žodynų (F. Kuršaičio žodyne – *geradėjis*), tačiau ne visai aišku, kur iš katro yra *geradėjystė* – M. Petkevičiaus katekizmo, K. Sirvydo žodyno, S. B. Chilinsko biblijos, P. Ruigio žodyno ir *geradėjysta* – J. Morkūno postilės. Ir *geradaris* tolygaus amžiaus (kiek siekia mūsų palyginti neseni raštai) – M. Daukšos postilės, *geradarystė* ir *geradarymas* – K. Sirvydo žodyno. Iš tarmių *geradaris* nurodomas platokai – Skapiškis, Kupiškis, Joniškėlis, Žemaičių Kalvarija. Amžininkai, LKŽ IX duomenimis, *piktadėja*, *piktadėjas*, *piktadaris* (-ys): *piktadėja* – B. Vilento, M. Daukšos postilės, J. Morkūno postilės, K. Sirvydo žodyno ir „Punktų sakymų“, Krauzės žodyno, *piktadėjas* – M. Daukšos postilės, M. Mažvydo, B. Vilento, J. Bretkūno, S. Bitnerio, F. V. Hako žodyno, P. Ruigio, F. Kuršaičio žodyno (-is – L. J. Rézos biblijos, S. Daukanto), *piktadėjystė* – K. Sirvydo žodyno; *piktadaris* – K. Sirvydo žodyno, *piktadarys* – M. Daukšos postilės, K. Sirvydo žodyno, *piktadaringas* – K. Sirvydo žodyno. Iš tarmių *piktadarys* nurodomas tik Smalvose, *piktadariauti* – Stačiūnuose, platesnis tarmiškumas matomas iš įvairių vėlesnių žodynų ir raštų. Kokio arealinio *geradėjo(s)* – *geradario* ir *piktadėjo(s)* – *piktadario* atsiribojimo nėra ir nebuvo.

Skirtumas yra kitas – *geradarys*, *piktadarys* ir patys yra skaidrūs, ir sakoma *geradarystę* / *piktadarystę daryti*, o *geradėjo*, *piktadėjo* motyvacija (beje, semantiškai tolygi) jau išblukusi, jau niekur nefiksuota *geradėjystę* / *piktadėjystę padėti*, o tik *padaryti*: *Kada anas kam padarė geradėjystą* Armoniškės (LKŽ III). *Žmonės padaro tankiai piktadėjystę dėl menko pelnō Jonas Balvočius-Gerutis* (LKŽ IX). Ar šitas skirtumas yra ir chronologinis? Greičiausiai – kai *geradėjas*, *piktadėjas*, žodžiui *dėti* (beveik) praradus reikšmę „*daryti*“, motyvaciskai išbluko, atsirado (ar tik paplito?) *geradarys*, *piktadarys*.

Nors tas chronologiškumas nėra labai svarbu, bet jį lyg ir patvirtina *niekadėjo* ir *niekadario* gretinimas: LKŽ VIII duomenimis, *niekadėjas* (-us, -is) 2. „kas niekam vertas, nenaudėlis“ fiksotas vėlokai – M. Miežinio žodyne, A. Juškos žodyne (iš tarmių – Dusetose, Plateliuose), 3. „kas nieko rimto nedaro, niekadarys, tinginys“ – P. Ruigio žodyne (iš tarmių – Prienuose, Krosnoje), o *niekadarys* (-is) 2. „kas daro kvailystes, vėjavaikis, juokdarys, pokštininkas, išdaigininkas“ – M. Daukšos postilėje, K. Sirvydo žodyne, taip pat F. Kuršaičio žodyne (iš tarmių – Merkinėje, Giedraičiuose, Žemaičių Kalvarijoje), 1. „kas niekus daro, tinginys, dykūnas“ – A. Baranausko ir vėlesnių raštų. Variantas *niekdarys* 1. „kas niekus išdarinėja, nenaudėlis“ ir 2. „kas niekalą gamina“ žinomas tik iš raštų raštelių.

Niek(a)dario gal bent kiek ankstesnio paplitimo galimi padariniai yra ir jo sinonimų (skirtingai nuo *geradario* ir *piktadario*) gausa, ir tik siauras ar siaurokas jų paplitimas, ir kartais daugiareikšmiškumas: *niēkdarbīs* 1. „kas niekus dirba, niekais užsiima“ (A. Juškos žodynas, A. Juškos dainos, Girkalnis) (ir *niekdarbioti* – Skirsnemunė, Tilžė), 2. „dykinētojas, dykūnas, dykaduonis“ (ir *niekdarbytē* – F. Kuršaičio žodynas), 3. „kas prastai kā daro, atkirstnagis“ (J. Šlapelis), 4. „kas kvailioja, juokdarys, pokštinkas“ (Rašomosios lietuvių kalbos žodynas II); *niēkadārbīs* (Kupiškis, Palėvenė) žr. *niekadarys; niekdirbys* „kas niekais, nereikalingais, nenaudingais dalykais užsiima“ (Kairiai, M. Šalčius); *niekadirbys* (raštai) žr. *niekadarys*; taip pat retas *dykadārbīs* 2. „kas niekus dirba“ (Dusetos) (1. „kas dykai dirba“). Čia dar reikia turėti galvoje ir semantikos tam tikrą neapibrėžtumą, prilausantį nuo pirmojo sando: lengviau skiriasi „nieko nedarytojas – tinginys“ nuo „niekų darytojo“, bet šio dvejopumas – „niekų – nedorybių“ ir „niekų – menkybių ar nesąmonių“, neretai nusitrina. Šiuo atžvilgiu nuo *piktadario* skiriasi ir jo retokas sinonimas *blog(a)dāris* (-ys) „kas blogai daro, elgiasi“ LKŽ I₂; *blogas* yra ir „negeras“ (atitinka *piktas* – *piktadarys*), ir šiaip tik „netikės“. Tačiau straipsnio temai tai nėra labai svarbu. Galima dar mestelėti mintį, kad *niek(a)dario* santykiams su *niekadéju* bent kiek reikšmės galėjo turėti ir kitas – dar netirtas *niekadéjas*. Bet tiek to.

LKŽ VIII šito *niekadéjo* nelaiko, kaip B. Kabašinskaitės tarta, jau kalbėto žodžio poreikšmiu, o priešingai: *xniekadéjas* 1. „kas niekuo nekaltas, niekuo dėtas, nieko nežinantis (apie ką)“. Bet tai yra ne senųjų raštų žodis. Tai nėra koks naujumo rodiklis – gal tiesiog tematika jo nereikalavo, gal šiaip iš didžiulio aruodo į maišus nepasemta. Tarmėse žinomas ir aukštaičių (bet ne rytų), ir žemaičių: *Tėvas dedas niekadéju* Joniškis. *Išvertė pieną ir stovi kai niekadéjas* Marijampolė. *Eina kaip niekadéjas, lyg niekas nieko* (lyg ne jis padarė) Šuns-kai. *Pats nulaužė peilį, pametė po suolu ir sėdi niekadéjas* Seredžius. *Aš tyčia viską rėžiu į akis, o jin tyli kaip niekadéja* Joniškis. *Iš ryto sugrižęs namo, kaip niekadéjas su kitais dirbau laukuose* V. Pietaris. (Dar liko vienas sakinys iš LKŽ VIII, bet paskui bus reikalingas).

Tai ar čia reikšmės paprasta raida (ar žiūrėtume kaip LKŽ VIII, ar priešingai – kaip B. Kabašinskaitė), ar jau enantiosemija, o gal net homonimija?

Atsakymo ieškoti padeda tolesni duomenys (kurių B. Kabašinskaitė nė nemini) – pirmiausia *xniekadéja* adv. 1. „lyg niekur nieko“: *Čia jam niekadéja pa-mazi bevažiuojant su sykiu pradėjo labai skaniai kvepēt* A. Šleicherio „Lituisches Lesebuch und Glossar“ 185. *Atėjo ir sėdi sau niekadéja* Griškabūdis. *Aš teip, lyg nieko nemanydamas, niekadéja nuejau ir užtkau juos vagiant Sudargas* (2. „netycia“ F. Kuršaičio žodynas). Krinta į akis, kad ir daiktavardžio *niekadéjas* 1., ir prieveiksmio *niekadéja* arealai nėra būdingi slavybėms (nors ir verstinėms ar hibridinėms). Svarbiausia – visiškai suprantama motyvacija, neišblukusi kaip *niekadéjo* 2. ir 3.

Čia reikia įterpti aiškinimą, kodėl néra bevardės giminės daiktavardžio *niekadėja*, jei buvo *geradėja*, *pikadėja*. Jei mūsų laikų nebepasiekė *geradėja*, *pikadėja*, tai prieveiksmėjimas bevardės giminės formą *niekadėja* gal dar sparčiau išstumė (nors bendroji giminė ir be to stumė kaip patogesnė – distinktyvesnė). Lietuviškumo nuojautą keleriopai sustiprina ir įtvirtina su nelietuvišku elementu -*dėjas* (atseit aplietuvintu) aiškiai netapatintinos ir nesietinos tos pačios reikšmės prieveiksmio kitos formos: *niēkdēle* 1. „be kokio tikslo, nieku déjesis, lyg atsitiktinai“: *Aš taip sau, niēkdēle Eržvilkas. Ir pas mus niēkdēle užsuk Jurbarkas* (2. „slapčiomis, niekam nematant“: *Kai jie visi susės valgyti, tu niēkdēle „nekreipti démesio“: Jisai nuleido niēkdēle Daušiai; niēkdēliais (niekdēliais J. Barono žodynas, 1932) žr. *niekdēle*: 1. *Niekdēliais ims by ką man ir pagerins: taip prie lengvesnio darbo pastatys, tai pasiūs kur ant kokio pusdienio Žemaitė* (2. *Tu jam niēkdēliais pasakyk, kad kiti negirdėtų Girdžiai; niēkdēliais „lyg niekur nieko“ (J. Jablonskis). Čia jau rus. *niegodaj* – nė padujų. Ir raidos iš *niekadėjo* „niekdario“ nė su žiburiu nematyti. Priešingai, yra šių prieveiksmių dvireikšmystė. Net panašus (semantiškai) į *niekadėj* 2. ir 3. daiktavardis yra – ¹*niēkdēlis* „prastas, netikęs daiktas, niekniekis“: *Ne be to, kad niekdēlis neįkiliūt ir bobai kuriai Žemaitė; ²niēkdēlis, -é „dykūnas, tinginys“: Ta niēkdēlē nieko nedirba, tik tinginiauja Panevėžys. Paskutinis sakiny sakinys labai išplečia ir arealą (nors jis ir spragotas).***

Dabar laikas prisiminti *niekadėjo* 1. praleistą iliustracijos sakinį: *Nieku déjės (kaip niekadėja) nuvėjau pas kaimyną Kvėdarna.* Jis įdėtas ne savo vietoje, bet kreipia mūsų démesį dar viena reikalinga kryptimi – į įvardžio ir daiktavardžio *niekas (niekai)* frazeologiją: ¹*niekas* pron. def. – *nieku déjesis* „lyg nieko nepadarės, lyg niekur nieko, apsimetės“: *I stubą jėjės sėdos kai pirm to nieku déjės[is] prie vakarienės K. Jurkšaičio pasakos 11* (taip pat yra F. Neselmano, F. Kuršaičio, A. Juškos žodynuose); *niekù (niekuō) dėtas (nedėtas)* „kokiu nors reikalui, nieko bendra neturintis, nedalyvaujantis, nekaltas“: *Buvo bajoraitis vaikiukas niekuo nedėtas, bet plikis M. Valančius.* *Jis niekuo nedėtas (nenusidejės), nekaltas J. Jablonskis;* ²*niēkas* sm. – *nieku déti „nekreipti démesio“: Jis nieku déjo, kad ana durna, by tik graži Švenčionys;* ¹*niēkai* sm. pl., *niekaī – niēkais leisti (nudėti)* „nekreipti démesio“: *Aš tą vekselį niekais nudėjau Veiveriai.*

Taigi lieka tik išbaigtti ši *niekadėjo* 1., *niekadėja* adv., *niekdēle*, *niek(a)dēliais* lietuviško motyvavimo semantinių kompleksų žodžio *dėti* reikšmių ir frazeologijos atitinkamais duomenimis: *dėti* 14. „skirti (kuo)“ <...> || „laikyti (kuo)“: *Ar tu esi beprotis, ar mane už beproti dedi? Kartena. Ji buvo gražuole dedama J. Balčikonis;* 17. „apsimesti, nuduoti“: *Deda negirdu Tverečius. Juoku déjisis ir pasakiau Šatės [Cia įdėta ir: Nieku déjesis (tartum be priežasties), nuéjau prie kaimyno Kvėdarna];* 19. refl. impers. „rodyti“: *Kaip tau dedas, ar jis gerai padarė? Daugėliškis; dėti ant juoko „laikyti pajuokai“: Ką čia save dedi ant juoko su tais niekais! Darbėnai; kaip dedamas „kas nereaguoja, yra abejingas“: Juk ans žmogus ir yr kaip dedamas (ką nori jam daryk, nieko nesakys) Salantai; to dėtas „tam*

skirtas“: *Ta diena to déta – važiuokim, kad ir lyn Plateliai*. Čia priderėtų netgi ¹démés (: déti) frazeologija: *dél démés „apsimestinai, nerimta“; Dél démés dirba vaikis, t. y. dél slisties* [t. y. dél akių] A. Juškos žodynas; *tą démę daryti „apsimessti ką darančiu“; Ans darbo nedirba, tik tą démę daro Kvédarna; tai démei „šiaip sau, tarp kitko“; *Ans yr tik tai démei, o nieko nedirb Kretinga*.*

Ši įrodymą galima užviršuoti „Lietuvių rašomosios kalbos žodyno“ II knygos traktuote: *niekadéja* adv. „ohne bestimmte Absicht, von ungefähr“ (su cituotu A. Šleicherio sakiniu), *niēkdéle* adv. „unverzüglich, ungesäumt“ (čia suklysta neturint platesnių duomenų ir nesupratus cituojamu raštų pavyzdžio: *Vieną syki jam parejo į galvą mintis aprašyti visa, ką pergyveno; taip jis niekdele paēmē stalą ir ant jo užrašē visq nuotykį*), *niēkdéliais* adv. = *niekdele*. Taigi nėra jokių svetimumo pažymų ar požymių, jokių rlt. (reinlitauisch) atitikmenų. Vadinas, tikrai lietuviška.

Niekadéjas „niekų – nedorybių déjėjas – darytojas (niekdarys)“ ir „kas niekuo (ne)détas – (ne)laikomas (?), (ne)atrodantis“ yra tolimos reikšmės, motyvuotos labai skirtingomis déti reikšmėmis, bet nei homonimijos, nei enantiosemijos čia nereikėtų ižvelgti.

Išvados

1. *Geradéjas, piktadéjas, niekadéjas* yra grynai lietuviški, o ne kokios hibridinės slavybės. Bevardės giminės formos *geradéja*, *piktadéja* slaviškumą daro visai negalimą – -a negali būti iš sl. -ej. Antrojo sando déti reikšmė yra „daryti“, vadinas, jie motyvuoti kaip ir jų sinonimai *geradarys*, *piktadarys*, *niek(a)darys*. Déti reikšmė „daryti“ yra archajiška – atsekama ne tik iš K. Būgos dar 1911 m. nurodyto K. Sirvydo „Punktai sakymų“ pavyzdžio *padeio aba padare* (I 381), bet ir iš détis reikšmės „darytis“ (*Oras nuo to dedasi šaltas Zapyškis*), taip pat kitų reliktinių semantikos duomenų (ir latv. *dēties* – greta *likties* ar *notikt*). *Geradéjo* buvimas gal kaip tik trukdė išiskverbti to paties modelio slavybei *dobrod(z)ie-jus* (slavybė *dobras*, *gerokas*, *didelis*, *dòbrai*, *dòbriai* pasiekęs net šiaurės aukštaičius). Sinonimai *geradarys(-is)*, *piktadarys(-is)*, *niek(a)darys(-is)*, semantiškai skaidrūs, irgi žinomi nuo seno – jie atsirado (ar tik paplito), kai *geradéjas*, *piktadéjas*, *niekadéjas*, žodžiui déti (beveik) praradus reikšmę „daryti“, motyvaciskai išbluko.

2. Nuomonė (be įrodymų), kad *niekadéjas* tarm. „kas niekuo nekaltas, niekuo détas, nieko nežinantis (apie ką)“ (Tévas dedas niekadéju Joniškis) yra nelietuviškos kilmės *niekadéjo* poreikšmis – dar lengviau sugriaunama. Jo lietuviškumą remia prieveiksmio *niekadéja* 1. „lyg niekur nieko“ (Atéjo ir sédi sau *niekadéja* Griškabūdis) (2. „netyčia“) motyvacijos akivaizdus lietuviškumas [„nieku(o) déjėsis, nieku(o) (ne)détas“], ypač variantai *niēkdéle*, *niēk(a)déliais* 1. „be kokio tiksls, nieku déjėsis, lyg atsitiktinai“ (Ir pas mus niekdele užsuk Jurbarkas) (2. „slapčiomis, niekam nematant“), *nuleisti niēkdéle „nekreipti démesio“*

(*Jisai nuleido niekdėle Daukšiai*) ir daiktavardis *niēkdėlis* „prastas, netikęs daiktas, niekniekis“ (*niekdėlis*, -ė „dykūnas, tinginys“).

3. Svarstant žodžių *geradėjas*, *piktadėjas*, *niekadėjas* normiškumo dalyką pa-sytina ir atkuriamo lietuviškumo, ir tradicijos, ir stiliaus. Beje, *niekadėjas* reikšme „kas niekuo dėtas“ bendrinėje kalboje beveik nevartotas.

Gauta 1999 01 26

LITERATŪRA

- J. Balč RR II – Balčikonis J. *Rinktiniai raštai* 2, Vilnius: Mokslas, 1982.
K. Būg RR I – Būga K. *Rinktiniai raštai* 1, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958.
- KNK – *Kaip nereikia kalbėti*. Sudarė Danguolė Mikulėnienė, Vilnius: Mokslas, 1991.
- KPP₁ – *Kalbos praktikos patarimai*. Sudarė Aldonas Pupkis, Vilnius: Mokslas, 1976.
- KPP₂ – *Kalbos praktikos patarimai*. Sudarė Aldonas Pupkis, Vilnius: Mokslas, 1985.
- KT – *Kalbékime taisyklingai*. Sudarė Danguolė Mikulėnienė, Vilnius, 1990.
- LKI III – *Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos istorija* 3, Vilnius: Mokslas, 1988.
- LKK XX – *Lietuvių kalbos klausimai* 20, Vilnius: Mokslas, 1980.
- LKŽ I₂ – *Lietuvių kalbos žodynas* 1, Vilnius: Mintis, 1968.
- LKŽ II₁ – *Lietuvių kalbos žodynas* 2, Vilnius: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla, 1947.
- LKŽ II₂ – *Lietuvių kalbos žodynas* 2, Vilnius: Mintis, 1969.
- LKŽ III – *Lietuvių kalbos žodynas* 3, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956.
- LKŽ VIII – *Lietuvių kalbos žodynas* 8, Vilnius: Mintis, 1970.
- LKŽ IX – *Lietuvių kalbos žodynas* 9, Vilnius: Mintis, 1973.

GERADĖJAS, PIKTADĖJAS, NIEKADĖJAS – PURELY LITHUANIAN WORDS

Summary

The words *geradėjas* (Eng. *benefactor*), *piktadėjas* (Eng. *evil-doer, wrong-doer*), *niekadėjas* (Eng. *villain, loafer, wrong-doer*) are purely Lithuanian and not hybrid Slavonic borrowings. The meaning of their second element *dėti* (Eng. *put*) is *to do, to make*, thus they are motivated as well as their synonyms *geradarys* (Eng. *benefactor*), *piktadarys* (Eng. *evil-doer*), *niekadarys* (Eng. *evil-doer, wrong-doer*) (they obviously evolved or spread at the time when the motivation of the former ones faded). The meaning *make, do* of the word *dėti* (Eng. *put*) is archaic, derived from the relics, thus the faded motivation must have stimulated an interest in their origin, which was likely to be found in Slavonic languages. In Lithuanian dialects, the word *niekadėjas* is known in the meaning ‘the one who has done something’ and thus is obviously motivated. Its ‘Lithuanianness’ is supported by the adverbs *niekadėja* (Eng. *as if nothing has happened*), *niekdėle*, *niek(a)dėliais* (Eng. *with no particular purpose, as if by chance*) and the noun *niekdėlis* (Eng. *trifle, a worthless thing*) of the same root.